

Яравы Валерыі Іванавіч

Кіеўскі нацыянальны ўніверсітэт імя. Т. Шаўчэнкі (Кіеў, Украіна)

**«СЛАВЯНСКАЕ ПЫТАННЕ» І ПРАБЛЕМА АДНАЎЛЕННЯ
ДЗЯРЖАЎНАСЦІ Ў ЦЭНТРАЛЬнай І ПАЎДНЁВА-
УСХОДНЯй ЕЎРОПЕ Ў ЧАСЫ ПЕРШАй СУСВЕТНАй
ВАЙНЫ**

Славяне і іншыя народы Цэнтральнай і Паўднёва-Усходняй Еўропы, якія страцілі ў мінулым уласную дзяржаўнасць, заўсёды імкнуліся да яе аднаўлення. Гэтыя намаганні пачалі фарміравацца яшчэ ў эпоху нацыянальнага Адраджэння і набылі асаблівую актуальнасць на мяжы ХХ ст. і ў час Першай сусветнай вайны. Менавіта ў гэты перыяд вызначыліся такія галоўныя напрамкі ў дасягненні народамі вышэйназванай мэты, як:

— вызваленне з-пад асманскай улады балгар, баснійцаў, сербаў, македонцаў, чарнагорцаў;

— аднаўленне дзяржаўнасці Балгарыі, Сербіі, Румыніі, Малдавіі і Чарнагорыі;

— стварэнне ў Цэнтральнай Еўропе дзяржаў нямецкай арыентацыі «Эксканамічная федэрацыя» або «Сярэдняя Еўропа»;

— стварэнне канфедэратыўнай дзяржавы «Злучаныя Штаты Еўропы»;

— разгалінаванне ідэі трыялізму як разнавіднасці аўстраславізму;

— заснаванне канфедэратыўнай дзяржавы «Усходняя Швейцарыя»;

— утварэнне «Славянскай імперыі»;

— сацыялістычны праект ад утварэння культурна-нацыянальных аўтаномій да рэалізацыі правоў народаў на самавызначэнне.

Названыя планы і практы аднаўлення нацыянальнай дзяржаўнасці былі своеасаблівым адказам на патрабаванні нацыянальна-вызваленчага руху, які ў сярэдзіне ХІХ ст. ператварыўся ў дастаткова ўплывовы фактар міжнародных адносін. Пасля завяршэння руска-турэцкай вайны 1877—1878 гг. была адноўлена дзяржаўнасць Балгарыі, Сербіі і Чарнагорыі. Аднак да Першай сусветнай вайны значная частка славянскіх народаў знаходзілася ў складзе розных імперыяў: Расійскай, Нямецкай, Асманскай і Аўстра-Венгерскай. Але на пачатку вайны лідары славянскіх нацыянальна-палітычных сіл гэтага рэгіёна Еўропы сталі выступаць з больш радыкальнымі праектамі вырашэння нацыянальнага пытання [8, с. 3].

Побач з традыцыйнымі падыходамі да вырашэння нацыянальнага пытання славянскіх народаў Цэнтральнай і Паўднёва-Усходняй Еўропы яшчэ напярэдадні вайны сярод розных нацыянальна-палітычных сіл стала разглядацца канцэпцыя, якая разлічвала на перамогу ў ёй адной з варагуючых кааліцый. Так, чэшскі палітык К. Крамарж прапанаваў план стварэння «Славянскай імперыі», састаўной часткай якой павінна было стаць і Чэшскае каралеўства. Лідары польскай Нацыянал-дэмакратычнай партыі (эндэкі) таксама рабілі стаўку на перамогу ў вайне Расійскай імперыі, што, на іх думку, павінна было прывесці да аб'яднання польскіх зямель пад скіпетрам Раманавых. Іншая частка польскіх партый разам з прыхільнікамі Ю. Пілсудскага арыентавалася на перамогу ў вайне Германіі і Аўстра-Венгрыі. У сваю чаргу Чэшскі нацыянальны камітэт у Парыжы і Паўднёvasлавянскі камітэт у Лондане разлічвалі на тое, што паражэнне манархіі Габсбургаў прывядзе да ўтварэння на яе тэрыторыі незалежных дзяржаў [1, с. 32].

Аднак правал «бліцкрыгу», спланаванага нямецкім генеральным штабам, і пераход варагуючых краін да пазіцыйнай вайны прымусілі польскія, чэшскія, славацкія, харвацкія, славенскія, македонскія нацыянальна-вызваленчыя сілы істотна скарэкціраваць існуючыя праграмныя палажэнні і патрабаваць дасягнення незалежнасці і дзяржаўнасці. Змена характару вайны прымусіла таксама і кіруючыя колы варагуючых дзяржаў змяніць уласную палітыку па вырашэнні нацыянальнага пытання. Так, адной з першых у гэтых адносінах стала Дэкларацыя блока Цэнтральных дзяржаў ад 5 лістапада 1916 г. аб аднаўленні Польскай дзяржавы. У гэтых умовах кіраўніцтва краін Антанты было вымушана заняць больш збалансаваную пазіцыю адносна перспектывы вырашэння нацыянальнага пытання для народаў Цэнтральнай і Паўднёва-Усходняй Еўропы [2, с. 134].

У 1916—1917 гг. масавы антываенны і нацыянальна-вызваленчы рух набыў значныя маштабы. У гэтых умовах лідар расійскіх бальшавікоў У. Ленін пачаў разглядаць вырашэнне нацыянальнага пытання ў якасці састаўной часткі сусветнай пралетарскай рэвалюцыі. Ён падкрэсліваў неабходнасць надання свабоды і незалежнасці праз права нацыі на самавызначэнне. У сваю чаргу, выкарыстанне нацыянальна-вызваленчага руху ў вырашэнні «славянскага пытання» магло ператварыцца, на думку лідара расійскіх бальшавікоў, у важную перадумову сацыялістычнай рэвалюцыі ў Еўропе.

Значную ролю ў радыкалізацыі нацыянальна-вызваленчага руху адыграла Лютаўская (1917) буржуазна-дэмакратычная рэвалюцыя ў Расіі. Яе пераможнае шэсце пераканаўча прадэманстравала ўсім зняволеным народам рэальнасць звяржэння нават такой магутнай манархіі, як Рамана-

вых, і дасягнення свабоды і нацыянальнай незалежнасці. Крах расійскага царызму меў вялікі маральна-палітычны ўплыў на насельніцтва Цэнтральнай і Паўднёва-Усходняй Еўропы. Падзеі Лютаўскай рэвалюцыі спрыялі абуджэнню веры славянскіх народаў у сваё нацыянальнае вызваленне. Так, згодна з Красавіцкімі (1917 г.) тэзісамі бальшавікоў прызнавалася права зняволеных народаў на свабоднае аддзяленне і ўтварэнне незалежных нацыянальных краін [4, с. 191].

Пасля звяржэння царызму ў Расіі польская партыя эндэкаў прыняла праграму аднаўлення дзяржаўнасці аб'яднанай Польшчы. У Аўстра-Венгрыі славянскія нацыянальна-палітычныя сілы адмовіліся ад падтрымкі палітыкі Габсбургскай манархіі і сфарміравалі свае праграмныя патрабаванні ў рэйхсраце ў «Майскай (1917) дэкларацыі» аб аб'яднанні славенцаў, харватаў і сербаў у адзінай дзяржаве. Наданне больш шырокіх правоў нацыянальным рэгіёнам Аўстра-Венгрыі патрабавала ў рэйхсраце і дэпутацкая група чэхаў, а таксама закарпацкіх і галіцкіх украінцаў. Паміж урадам Сербіі і Паўднёvasлавянскім камітэтам 20 ліпеня 1917 г. было заключана пагадненне, згодна з якім пасля заканчэння вайны на тэрыторыі Габсбургскай манархіі ўтварыцца дзяржава паўднёvasлавянскіх народаў. У імкненні знайсці выйсце з глыбокага этнапалітычнага крызісу ў Відні было прапанавана стварэнне Дунайскай дзяржавы [1, с. 189].

Далейшаму пашырэнню нацыянальна-вызваленчага руху ў Цэнтральнай і Паўднёва-Усходняй Еўропе спрыяў і Жнівеньскі (1917 г.) пераварот у Расіі. У савецкай гістарыяграфіі звярталася ўвага на тое, што сама сацыялістычная рэвалюцыя на тэрыторыі Расіі стварыла такія міжнародна-палітычныя ўмовы, дзякуючы якім стала магчымым утварэнне незалежных славянскіх дзяржаў.

У марксісцкай гістарыяграфіі сцвярджалася, што Кастрычніцкая сацыялістычная рэвалюцыя дала зняволеным народам прыклад рэвалюцыйнага вырашэння сацыяльна-эканамічных і нацыянальных праблем. Сапраўды, прыняцце бальшавіцкай уладай такіх дакументаў, як «Дэкрэт аб міры» і «Дэкларацыя правоў народаў Расіі», а таксама прызнанне ў ёй права нацый на самавызначэнне і ўтварэнне незалежных дзяржаў мелі велізарны ўплыў на еўрапейскія народы. Так, рэвалюцыйны ўздым у Аўстра-Венгрыі ў лістападзе 1917 г. пачаўся масавымі дэманстрацыямі з патрабаваннем завяршэння вайны на падставе расійскага «Дэкрэту аб міры». У тых умовах нацыянальныя фракцыі ў аўстрыйскім рэйхсраце (Паўднёvasлавянскі клуб, Чэшскі саюз, Украінскае кола) патрабавалі залічыць сваіх прадстаўнікоў да складу афіцыйнай дэлегацыі на перамовы ў Брэст-Літоўск [7, с. 145].

Аднак заключыць мір на прынцыпах, азначаных у «Дэкрэце аб міры» (без анексій і кантрыбуцый), не ўдалося. Тады чэшскія дэпутаты рэйхсрата прынялі «Трыкралавую дэкларацыю» ад 6 студзеня 1918 г., у якой патрабавалася стварэнне суверэннай Чэшскай дзяржавы. У сваю чаргу, прадстаўнікі Славацкай нацыянальнай партыі 24 мая 1918 г. выступілі за права на самавызначэнне і ўтварэнне супольнай з чэхамі дзяржавы. А 3 сакавіка 1918 г. на сходзе ў Заграбе прадстаўнікоў нацыянальна-палітычных сіл Харватыі, Славеніі, Босніі і Герцагавіны, Далмацыі, Істрыі і Міжземнамор'я было прынята рашэнне аб утварэнні незалежнай «Дзяржавы славенцаў, харватаў і сербаў».

З пачатку студзеня 1918 г. сярод лідараў славянскіх палітычных сіл усё больш пачалі выкарыстоўвацца праграмы па завяршэнні вайны, прапанаваныя прэм'ер-міністрам Вялікабрытаніі Д. Лойд-Джорджам і прэзідэнтам ЗША В. Вільсанам, у якіх прызнавалася права нацый на самавызначэнне. З другога боку, уплыў Савецкай Расіі на вырашэнне нацыянальнага пытання быў нейтралізаваны яе выхадам з вайны і заключэннем у сакавіку 1918 г. сепаратнага міру ў Брэсце, што прывяло да страты рэальнага ўздзеяння на працэс пасляваеннага ўпарадкавання свету.

Урады краін Антанты 3 ліпеня 1918 г. выступілі з заяваю аб падтрымцы аднаўлення дзяржаўнасці Польшчы, а таксама аб «глыбокіх сімпатыях прыгнечаных чэхаў, славакаў, харватаў, славенцаў і іншых народаў да незалежнасці». Урад Савецкай Расіі дэкрэтам ад 29 жніўня 1918 г. дэнансаваў усе дакументы падзелаў Рэчы Паспалітай. У гэтых умовах кіраўніцтва краін Антанты імкнулася аддзяліць «польскае пытанне» ад праблемы атрымання незалежнасці іншымі зняволенымі народамі Цэнтральнай Еўропы з мэтай у якой-небудзь форме зберагчы Аўстра-Венгрыю як дзяржаўнае ўтварэнне [6, с. 152].

Вырашальнае значэнне ў той перыяд мела вылучэнне нацыянальна-патрыятычнымі сіламі лозунгаў аб самакіраванні і стварэнні незалежных славянскіх дзяржаў. Кіраўніцтва нацыянальна-вызваленчага руху імкнулася да захопу ўлады і абвешчэння незалежных дзяржаў. Для рэалізацыі гэтай мэты былі створаны такія грамадска-палітычныя структуры, як Польская Рэгенцкая Рада, Чэшскі нацыянальны камітэт, Народная рада Босніі і Герцагавіны, Народнае веча славенцаў, харватаў і сербаў. Летам 1918 г. польскі і чэшскі нацыянальныя камітэты былі прызнаны дзяржавамі Антанты і ЗША паўнапраўнымі прадстаўнікамі сваіх народаў. Падобнага статусу прызнання не атрымаў толькі Паўднёvasлавянскі камітэт [1, с. 143].

Увосень 1918 г. нацыянальна-палітычныя сілы славянскіх народаў былі гатовыя ў выпадку ваеннага краху блока Цэнтральных дзяржаў

узяць у свае рукі ініцыятыву па ўтварэнні нацыянальных дзяржаў. Для гэтага імі былі створаны органы будучай улады, якія маглі спадзявацца на падтрымку краін Антанты і ЗША. Кіраўніцтва гэтых краін стала рашуча выступаць за ўтварэнне незалежнай польскай дзяржавы і адмовілася ад перабудовы на федэратыўнай аснове Аўстра-Венгрыі [5, с. 170].

Нявырашанае пытанне аб тым, будуць ці не будуць мець уласную дзяржаву славянскія народы Цэнтральнай і Паўднёва-Усходняй Еўропы, абмяркоўвалася ўвосень 1918 г. Нацыянальна-палітычныя сілы, аб'яднаныя ў адпаведныя арганізацыйныя структуры пры падтрымцы ўрадаў краін Антанты і ЗША, вырашалі, якімі будуць новаўтвораныя дзяржавы. У гэтых абставінах лозунг часу аб неабходнасці нацыянальнага вызвалення, набыцця самастойнасці і незалежнасці тагачасныя заходнія палітыкі разумелі лепш за лідараў розных партый, у тым ліку і марксісцкай.

Узнікненне незалежных славянскіх дзяржаў пасля Першай сусветнай вайны адбывалася ў дастаткова спрыяльных умовах: ваеннае параженне блока Цэнтральных дзяржаў, рэвалюцыя ў Расіі, падтрымка нацыянальна-вызваленчага руху з боку краін Антанты і ЗША. Аднак гэта не азначала аўтаматычнага з'яўлення на карце Усходняй Еўропы новых незалежных дзяржаўных утварэнняў. Таму на завяршальным этапе вайны ў момант распаду імперыі ніводзін з прыгнечаных народаў не мог разлічваць на набыццё незалежнасці, яшчэ не будучы здольным утрымаць яе ўласнымі ваенна-палітычнымі намаганнямі.

З утварэннем і абвясчэннем напрыканцы кастрычніка і лістапада 1918 г. новых славянскіх дзяржаў Цэнтральнай і Паўднёва-Усходняй Еўропы ўзнікла праблема вызначэння характару дзяржаўнай улады. У паўднёvasлавянскіх народаў — сербаў, харватаў і славенцаў — даволі кансерватыўная ўлада ў асобе дынастыі Карагеоргіевічаў вырашыла пытанне на сваю карысць пры дапамозе ваеннай сілы. Іншая сітуацыя склалася ў Польшчы і Чэхаславакіі, дзе вызначальныя пазіцыі занялі эмігранцкія палітыкі, аднак і там дзяржаўная сістэма склалася і развівалася ў адпаведнасці з існуючымі нацыянальнымі традыцыямі, сацыяльна-палітычнай актыўнасцю асобных класаў і слаёў насельніцтва.

У выніку палітычная сістэма Чэхаславакіі з самага пачатку склалася як адна з найбольш дэмакратычных і працягвала развівацца ў тым жа кірунку ў другой палове 1920-х гг., калі пры шматпартыйнай сістэме ўтварыўся кансалідуючы цэнтр правых у выглядзе групавак «Град» і «Група пяці», але прэзідэнт Чэхаславакіі працягваў выступаць як агульнанацыянальны аўтарытэт [3, с. 208].

У Польшчы з дасягненнем незалежнасці пасля 1926 г. таксама адбыўся паварот управа, які нават можна назваць і аўтарытарным

рэжымам. Аднак Ю. Пілсудскі ў адрозненне ад Т. Масарыка не стаў надпартыйным суддзёю, які ўсіх аб'ядноўвае.

Найважнейшай для толькі што ўтвораных новых дзяржаў Цэнтральнай і Паўднёва-Усходняй Еўропы стала праблема граніц. І адразу на другі дзень пасля абвяшчэння незалежнасці польскія, чэшскія, румынскія, венгерскія, сербскія кіруючыя колы паказалі сваё сапраўднае аблічча. З аднаго боку, кіраўнікі новых дзяржаўных утварэнняў імкнуліся пажывіцца за кошт сваіх суседзяў, а потым спрабавалі замацаваць захопленое на Парыжскай мірнай канферэнцыі, з другога — праблема граніц дапамагла ўтрымаць на неабходным узроўні хвалю нацыяналізму і тым самым адцягнуць народ ад сацыяльных пытанняў [8, с. 381].

У выніку атрымалася, што ва ўсім рэгіёне не было ніводнай дзяржавы, якая б не мела тэрытарыяльных прэтэнзій да суседніх краін. Усё гэта выклікала перманентныя канфліктныя сітуацыі паміж толькі што ўтворанымі дзяржавамі, прымушала іх шукаць падтрымку ў Англіі і ЗША, што ў сваю чаргу прыводзіла ў залежнасць ад іх. Ужо ў 20-я гг. XX ст. узнікла даволі стракатая карціна міжнародных адносін, якая грунтавалася на нацыянальнай талерантнасці, варажасці і залежнасці, што ў будучым адыграла негатыўную ролю ў барацьбе, а дакладней, у яе адсутнасці, супраць экспансіі фашысцкай Германіі.

З'яўленне на карце Усходняй Еўропы цэлага шэрагу новых дзяржаў унесла значныя карэктывы ў міжнародныя адносіны, з чым вымушаны былі лічыцца кіраўнікі краін Антанты і ЗША на Міжнароднай мірнай канферэнцыі ў Парыжы. Ход падзей прымусіў іх зацвердзіць тое, што фактычна склалася. Наяўнасць адзінаццаці дзяржаў, большасць з якіх узнікла пасля Першай сусветнай вайны, стала завяршэннем працяглага працэсу станаўлення нацыянальных дзяржаў, які сам па сабе быў праявай заканамернасці развіцця гістарычных падзей.

Упершыню ў гісторыі малыя дзяржавы сталі суб'ектам міжнародных адносін. Аднак яны выкарыстоўвалі гэтае становішча досыць няўмела, паколькі нацыянальна-дзяржаўныя праграмы развіцця краін, прадстаўленыя кіруючымі коламі, былі дастаткова абмежаванымі, а самі яны — недальнабачнымі. Зноў узнікла праблема блокаўтварэння, але на гэты раз для малых краін. У выніку слабасці польскага імперыялізму або слабасці правінцыяльнага імперыялізму ў харватаў ажыла ідэя «Вялікай Румыніі» і іншыя. Каралеўства СХС, Румынія і Чэхаславакія бачылі галоўную пагрозу для сябе ў адраджэнні нямецкага імперыялізму, а ў венгерскім і балгарскім рэвізіянізме — пагрозу перагляду Трыанонскага і Нейскага дагавораў. Арыентуючыся ў той перыяд на Антанту, у цэнтры знешняй палітыкі якой за-

ставалася супрацьдзеянне Савецкай Расіі, новыя дзяржавы Усходняй Еўропы сталі сатэлітамі той антысавецкай палітыкі.

Слабасць сістэмы новых дзяржаў як састаўной часткі Версальскай сістэмы абазначылася шматлікімі фактарамі іх унутранай палітыкі. Кіруючыя колы гэтых краін былі не ў стане вырашаць праблемы, якія ўзніклі зноў, таму, толькі вызваліўшыся ад нацыянальнага прыгнёту, яны ўсталявалі ў сваіх краінах атмасферу прыгнёту нацыянальных меншасцей.

Бібліяграфічны спіс

1. Балканы в конце XIX начале XX века. Очерки становления национальных государств и политической структуры в Юго-Восточной Европе. — М., 1991.
2. Бердах, Ю. История государства Польши / Ю. Бердах, В. Леснодорский, М. Пистрчак. — М., 1990.
3. Ваничек, В. История государства и права Чехословакии / В. Ваничек. — М., 1987.
4. На путях к Югославии: за и против. Очерки истории национальных идеологий югославянских народов. Кон. XVIII — нач. XX вв. — М., 1997.
5. Очерки по истории Польши. — М., 1965.
6. Писарев, Ю.А. Образование Югославского государства / Ю.А. Писарев. — М., 1975.
7. Шмераль, Я.Б. Образование Чехословацкой Республики 1918 г. / Я.Б. Шмераль. — М., 1967.
8. Яровий, В.І. Новітня історія Центральноєвропейських та Балканських країн XX століття / В.І. Яровий. — Київ, 2005.

Суряев Валерий Николаевич

Научно-исследовательский институт Вооруженных Сил Республики Беларусь (Минск, Беларусь)

ВОЕННЫЕ ДЕЙСТВИЯ НА ТЕРРИТОРИИ БЕЛАРУСИ И ИХ ВЛИЯНИЕ НА ХОД ПЕРВОЙ МИРОВОЙ ВОЙНЫ (1915—1917 гг.)

Россия, в состав которой в то время входили и белорусские земли, не вошла в число держав-победительниц в Первой мировой войне и не принимала участия в подписании Версальского мирного договора. Вопиющая несправедливость данного факта особенно бросается в глаза, если учесть, что в числе подписантов оказался целый ряд небольших